

Andreja Legan Ravnikar*

Blaž Kumerdej kot jezikoslovec in prevajalec

Blaž Kumerdej as a linguist and translator

Izvleček

Na vzorcu uradnega prevoda berila za tri-vialne šole *Vadenje sa brati v' usse sorte pissanji sa sholarje teh deshelskeh shol v' zesarskih krajlevih deshelah (1800)* in popularnega strokovnega priročnika *Navúk k' osdravlenju te pluzhnize s' shelesnato solno kislostjo (1804)* smo preverjali, ali je upravičen očitek, da je bil jezik Kumerdejevih del pretirano pod vplivom nemščine. Zanimajo nas sprejemanje oz. ohranjanje starejših in novejših germanizmov v besedilih in njihova besedotvorna produktivnost, dobesečni prevodi (kalki) in izmenjave le-teh z izvirnimi slovenskimi leksemi.

Abstract

Using the official translation of the primary school reader *Vadenje sa brati v' usse sorte pissanji sa sholarje teh deshelskeh shol v' zesarskih krajlevih deshelah (1800)* and the popular medical manual about treating pneumonia, *Navúk k' osdravlenju te pluzhnize s' shelesnato solno kislostjo (1804)*, the author considers the accusations that the language in Kumerdej's texts was too much under the influence of German. She is also interested in the acceptance and preservation of old and new Germanicisms in texts and their word-formation productivity, literal translations and exchanges with original Slovenian lexemes.

Uvod

Razsvetljenec, pedagog, jezikoslovec in filozof Blaž Kumerdej (1738–1805) je na področju slovenske jezikovne zgodovine ostajal na obrobju raziskovalnega zanimanja. Z izjemo prvega posvetnega dvojezičnega berila *Vadenja za brati (1778, 1796, 1800, vsaj še en ponatis pred 1805)*, ki se omenja v povezavi z začetki rabe slovenščine kot učnega predmeta in učnega jezika v osnovnem šolstvu, je večina njegove rokopisne jezikoslovne zapuščine ostajala v senci del sodobnikov, predvsem Pohlina, Japlja in Vodnika. V nadaljevanju predstavimo le nekaj pomembnih dejstev.

V letu 1779 je Kumerdej pripravljaj pravopis: *Versuch über die Krainersche Rechtschreibung*. Na Zoisovo prigovarjanje v zvezi z narodnoprerdnimi načrti je začel

* Andreja Legan Ravnikar, dr. znanosti, znanstvena sodelavka, docentka za jezikoslovje, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Ljubljana, e-pošta: alegan@zrc-sazu.si

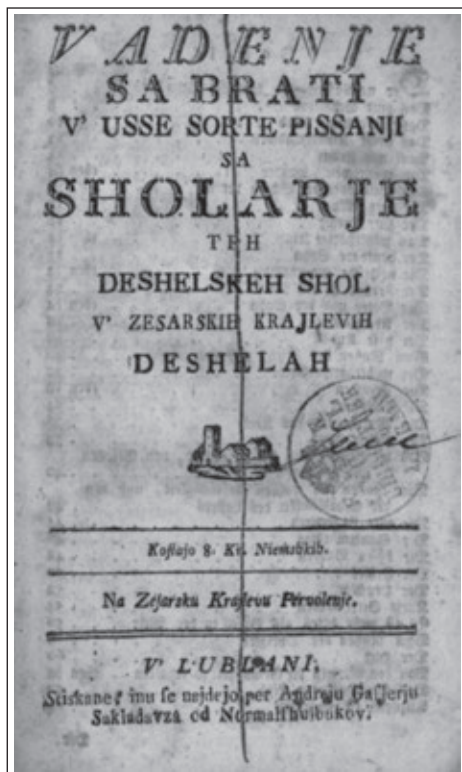
uresničevati jezikoslovne naloge – poleg pravopisa se je lotil priprave slovnice in slovarja. Osrednjeslovenski (kranjski) knjižni jezik je želel normirati v slovnici, pisani v nemškem metajeziku, *Versuch einer historisch-kritischen Krainisch-Slavischen Grammatik* (1780–1794).¹ Po prvotni zamisli, da bo napisal kranjsko slovnico, jo je razširil v univerzalno slovansko slovnico, ki naj bi predstavljala prvi korak do uresničitve ideje o univerzalnem splošnoslovanskem jeziku. Prepričan je bil, da je njegova materinščina najpristnejši slovanski jezik, ki bi lahko k skupnemu jeziku prispeval najvidnejši delež. Kumerdej je bil namreč (za Popovičem in Pohlinom in pred Vodnikom) nosilec programske protinemske usmerjenosti, ki se je izražala v navezavah z drugimi stičnimi in nestičnimi »slovanskimi dialekti«: hrvaško kajkavščino, češčino, slovaščino in posebej občudovano ruščino.² Kumerdejevo delo za slovar se je prav tako začelo konec sedemdesetih let 18. stoletja. Prvi del slovensko-nemškega slovarja (A–F) je končal leta 1787 (slovar kranjskega jezika), drugi del (Gab–Lib) pa 1798 (splošni slovanski slovar). Tudi začetek Kumerdejevega nemško-slovenskega slovarja (do Aderbinde) in več zbirk besed so obogatili kasnejši Vodnikov rokopisni nemško-slovenski slovar (1804–1806/1819).

Kumerdej je bil od 1786 pomemben sodelavec Japlja pri prvem katoliškem prevodu celotne biblije, in sicer pri novozaveznih besedilih in štirih Mojzesovih knjigah iz Stare zaveze. Od leta 1781 je bil član Kmetijske družbe in njen prevajalec. Prevajal je za goriško šolsko komisijo in bil cenzor za slovenske prevode.³ V letih 1785–1805 je bil tudi prevajalec tiskanih uradnih razglasov (patentov).

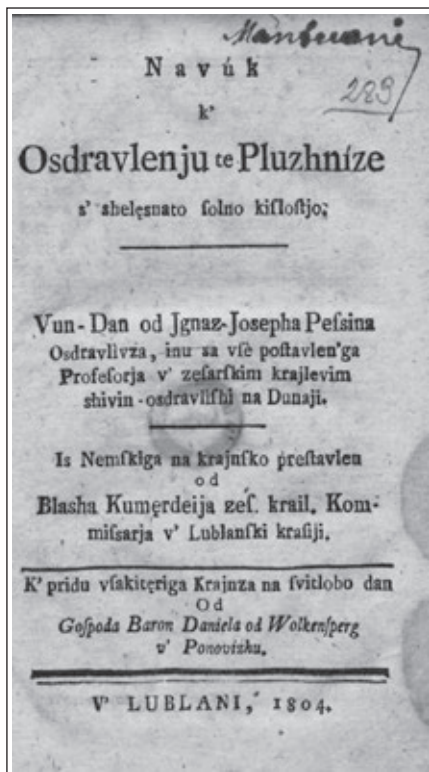
Jezikoslovna analiza dveh Kumerdejevih strokovnih besedil – predstavitev gradiva in namen raziskave

V našem prispevku želimo preveriti oz. prevrednotiti posplošeno sodbo jezikoslovcev o pretiranem vplivu nemščine na Kumerdejev jezik. Za jezikoslovno analizo smo izbrali prevoda dveh nemških del, kjer lahko pričakujemo največ germanizmov: uradni prevod predpisanega berila za trivialne šole *Vadenje sa brati v' usse sorte pissanji*

-
- 1 Prvi del filozofsko-kritične slovnice (*Etimologie: Wortschreibung, Wortänderung, Wortfügung*) je redigiral štirikrat. Drugi del slovnice *Orthographie* je še končal, tretji del *Wortableitung* pa ne več. Historiat slovnice gl. v Janez Logar, Kumerdej, Blaž (1738–1805), *Slovenska biografija*, Ljubljana 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi309876/#slovenski-biografski-leksikon> (prijeto: 22. oktober 2014)
 - 2 Blaž Kumerdej je 1779 ustanovil Slovensko filološko akademijo. Zaradi nastajajočega *Velikega slovarja vseh jezikov sveta* je ruski akademiji poslal spis *Über die Sprachkunde der Slaven und Russen*, da bi navezal stike, a neuspešno (Irena Orel, *Slovanstvo v zgodovini slovenskega jezika*, 46. seminar SJLK : *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (ur. Vera Smole), Ljubljana 2010, str. 32).
 - 3 Etbin Bojc, *Začetni razvoj osnovnega šolstva na Slovenskem : ob 200-letnici terezijanskih šol, Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 22, 1974, št. 3, str. 187.

Slovenska naslovnica Kumerdejevega dvojezičnega berila iz 1800 (dostopno na: URN:NBN:SI:DOC-XGYVZWFT from <http://www.dlib.si>).

Naslovnica Kumerdejevega veterinarskega priročnika iz 1804 (dostopno na: URN:NBN:SI:DOC-3MCPBGAK from <http://www.dlib.si>).

sa sholarje teh deshelskeh shol v' zesarskih krajlevih deshelah (izdaja iz leta 1800) in prevod poljudnega strokovnega priročnika Ignaca Josepha Pessina *Navúk k' osdravlenju te pluzhníze s' shelesnato solno kislostjo* (1804). Raziskava *Vadenj* (1800) in *Navuka* (1804) je v našem primeru osredinjena okrog leksike, predvsem poimenovanj strokovnih pojmov. Zanimajo nas sprejemanje oz. ohranjanje starejših in novejših nemških besed v slovenščini in njihova besedotvorna produktivnost, dobessedno prevajanje po morfe-mih (kalkiranje) in izmenjavanje uveljavljenih germanizmov s slovenskimi leksemi.

O glasoslovni in oblikoslovni podobi kranjskega knjižnega jezika

Glasoslovna in posledično oblikoslovna podoba kranjskega knjižnega jezika izkazuje tipične značilnosti gorenjskega narečnega območja z ljubljanskim govorom, ki ju je močno zaznamovala moderna vokalna redukcija, in dolenske narečne skupine. V drugi polovici 18. stoletja so se nekatere dolenske prvine popolnoma zamenjale z gorenjskimi. Najbolj tipične so se vseeno ohranjale, npr. pri samoglasnikih: odprava

dolenjskega u-jevskega odraza naglašnega dolgega padajočega o, ne pa nenaglašnega izglasnega -u; v knjižni normi se dosledneje uveljavljajo monoftongi namesto dolenjskih diftongov, npr. dvoglasniški odraz naglašnega jata se pri homonimih ohranja; polglasnik se zapisuje kot e, i ali izpade; nenaglašeni a se zapisuje kot a, o ali izpade itd.⁴ Soglasniki doživljajo gorenjske premene, npr. *t > v*, *l' > l* ali *lj*; soglasniški sklopi se poenostavijo, npr. *šč > š*, *črč > če*; samostalniki srednjega spola se maskulinizirajo, dvojinske oblike samostalnikov se opuščajo, oblikoslovne paradigme se tvorijo po analogiji itd.

Vpliv nemščine na oblikovanje slovenskega strokovnega izrazja

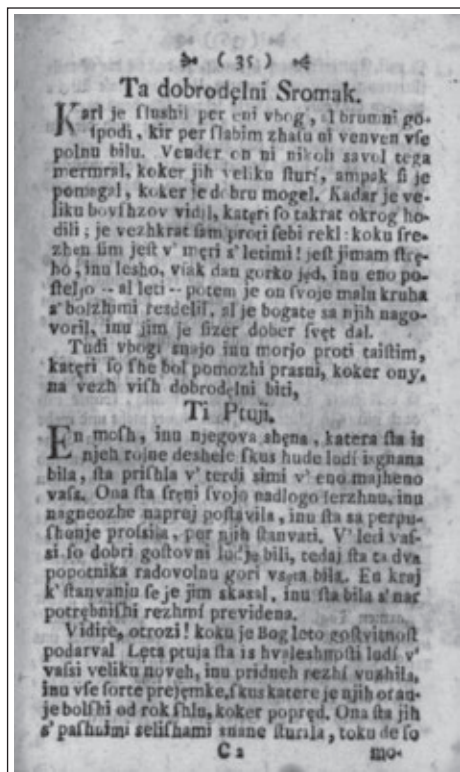
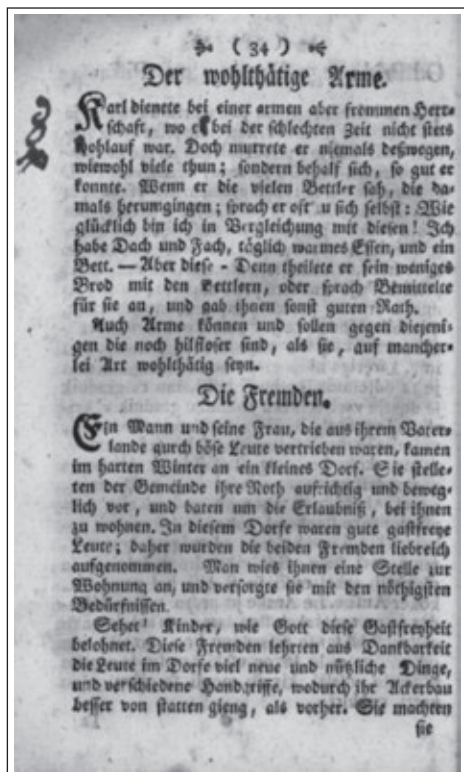
Znano je, da so besede iz stare in srednje visoke nemščine in bavarske nemščine v različnih časovnih obdobjih prehajale v slovenski govorni in pisni jezik. Raba nekaterih prevzetih besed, ki niso bile več spodbujene s prevodno predlogo, dokazuje, da so se le-te trdno ukoreninile v slovenski leksikalni sistem in jih pisci niso doživljali kot tujejezične. Kalkiranje oz. dobessedno prevajanje po morfemih je bil drugi postopek, s katerim so prvine tujega, v našem primeru nemškega jezika, vstopale v slovenski jezikovni sistem.

Vadenje sa brati v'usse sorte pissanji sa sholarje teh deshelskeh shol v'zesarskih krajlevih deshelah (1800)

Prevzemanje besed iz nemščine

Na podlagi primerjave z izhodiščnim nemškim besedilom lahko v dvojezičnem berilu hitro dokažemo, da niso bili vsi germanizmi v slovenskem prevodu neposredno spodbujeni s prevodno predlogo. Tovrstni zgledi pripadajo vsem polnopomenskim besednim vrstam in so tvorbeno produktivni: *bogati* (gehörchen) 'ubogati', *kamra* (die Stube ali die Kammer), *kregati se* (streiten), *skregati se*, *kregliv*, *merkati* (aufpassen) 'paziti', *navižati* (einrichten) 'urediti', *viža*, *vižati*, *nucati* (brauchen) 'potrebovati', *ponucati* (verbrauchen) 'porabiti', *pruka* (die Bank) 'klop', *scerati* (verdauen) 'prebaviti', *nesceran*, *zacerati*, *spotliv* (schimpflich) 'sramoten', *zaspotvan*, *zacoprati*, *zamerkliv* 'po-

4 Prim. jezik gorenjskih preroditeljev konec 18. stoletja s Trubarjevo in Dalmatinovo knjižno normo v 16. stoletju v: Irena Orel, Normativnost osrednjega slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja, *Slavistična revija*, 58, 2010, 1, str. 31–40.

*Odlomek iz dvojezičnega nemško-slovenskega berila:
na levi strani nemško besedilo, na desni slovenski prevod
(dostopno na: URN:NBN:SI:DOC-XGYVZWFT from <http://www.dlib.si>).*

zoren', nezamerkliv, omerkovanje 'pozornost', zastopiti, zastopnost, žlahta.⁵ Zanimiv je leksem, ki je izpričan v treh pomenih: 1. *ratati* (eintreffen) 'uresničiti se', 2. *ratati* (entstehen) 'nastati', 3. *ratati* (geraten) 'uspeti'. Na drugi strani se v slovenskem prevodu ohranja precej starejših in več stoletij mlajših prevzetih besed, ki pa so potrjene tudi v nemški prevodni predlogi: *ahrtenga*, *brumen* (*brumnost*), *činž* 'obresti', *gavage*, *gnada*, *goldinar*, *groš*, *gvišno* (*zagvišnu*), *knedelni*, *kušniti*, *luft*, *muta*, *sparanje* (*sparovnu*), *škoda*, *šola*, *špegel*, *štrafati* (*postrafati* in *postrafati*, *štrafenga* in *štrafngna*), *tadlati*, *taljer*, *žegen* (*žegnati*), *žihernost* itd.

5 Vsi zgledi, ločeni od ostalega besedila s poševnim tiskom, so prečrkovani iz bohoričice, odpravljena je morebitna velika začetnica, opuščata se določni člen *ta* ali nedoločni člen *en*, vse ostale značilnosti takratne knjižne norme pa se ohranjajo, npr. izpad nenaglašanih vokalov, samoglasniške in soglasniške premene, zapis skupaj ali narazen itd.

Kalkiranje po nemščini

Že od 16. stoletja so bili v knjižnem jeziku najbolj razširjeni glagolski kalki, ki so bili prevod nemških ločljivo ali neločljivo sestavljenih glagolov, s prefiksom prislovne-ga ali predložnega izvora.⁶ Zaradi strukturne izenačenosti z domačimi predponskimi glagoli so bili neločljivo sestavljeni glagoli manj opazni, npr. *držati za* (halten für) 'imeti za', *slisati* (gehoren) 'pripadati, spadati', *dopasti* (gefahlen) 'biti všeč'. V obravnavanem besedilu prevladujejo kalkirani prevodi ločljivo sestavljenih glagolov, ki jih lahko razvrstimo v dva tipa. 1. Pri dobesednem prevodu se izkaže, da je po izvirno slovenskih jezikovnih zakonih prislov odveč: *gori rasti* 'rasti', *naprej pokazati* (vorzeigen) 'pokazati', *notri vsijati* (hineinsäen) 'vsejati', *skuzi predreti* (durchdringen) 'prodreti', *vonizvleči* 'izvleči' itd. 2. Kalkirani prevod s pomočjo prislova bi se moral nadomestiti s sistemsko slovenskim predponskim obrazilom: *gori peljati* (daraufführen) 'pripeljati', *gori vzeti* (annehmen, aufnehmen) 'prevzeti, sprejeti', *gori iti* (aufgehen) 'vzkaliti, vzhajati', *notri pasti* (einfallen) 'vpasti, vdreti', *proč vzeti* (wegnehmen) 'odvzeti' itd.⁷

Med zgledi izstopajo glagolski samostalniki: *podvučenje* (der Unterricht) 'poduk', *usmertenje* (der Mord) 'umor', *sparanje* (die Sparwiligkeit) 'varčnost', *zrejenje* (die Erziehung) 'vzgoja'. Še več se jih je tvorilo pri dobesednem prevodu nemških zloženk,⁸ npr. *dolgazapisanje* (die Schuldverschreibung) 'zadolžnica', *glavabolenje* (Kopfschmerzen), 'glavobol', *niveobdelanje* (die Ackerbau) 'poljedelstvo', *žilopušanje* (der Aderlass) 'puščanje krvi'. Znani so kalkirano prevedeni posamostaljeni pridevniki: *naprejpоставlени* (Vorgesetzte) 'predstojnik'; pridevniki: *službeprost* (dienstsren) 'oproščen delovne obveznosti, verjetno tlake'; deležniki: *naprej-pisan* (vorschreiben) 'predpisan' itd.

Skoraj neopazno so se kalki uveljavili tudi pri prislovih, npr. *drugikrat* (andremal) 'drugič', *enkrat* (einmal) 'nekoč', *perveč* (erst) 'najprej', *venven* (beständig) 'stalno' (1800) in *vunvun* (1804); in slovničnih besednih vrstah, npr. pri zaimku: *taistiga* (demjenigen) 'tega'; predlogu: *skuz* (durch) 's/z', *zvunaj* (ausser) 'razen'.

6 Podrobneje o besedotvornem kalkiranju v 16. stoletju prim. Majda Merše, Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih), *Slavistična revija*, 51, 2003, Posebna številka, str. 81–103. O kalkih v besedilih konec 18. in v začetku 19. stoletja gl. tudi: Andreja Legan Ravnika, Glagolski kalki med Vodnikovim rokopisnim slovarjem in njegovimi neverskimi tiskanimi besedili, *Globinska moč besede : red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici* (ur. Marko Jesenšek), Maribor 2011, str. 186–192.

7 Maja Malnarič je v svojem diplomskem delu glede na delež kalkiranosti razvrstila kalke na 1. čiste kalke (vse sestavine besede ali besedne zveze so kalkirane), 2. polkalke (kalkiran je njen del) in 3. posredne kalke (mi jih imenujemo starejši kalki, ki niso več izpričani na istem mestu v nemškem besedilu, v slovenščini pa se še ohranjajo). Gl. *Vpliv nemščine (kalki, prevzete besede) na Kumerdejev prevod berila Vadenje sa brati [...] iz leta 1796, Der Einfluss des Deutschen (Lehnprägungen und Lehnwörter) auf Kumerdejs Vadenje sa brati [...] aus dem Jahre 1796*, Ljubljana 2010, str. 20–73.

8 Nemške samostalniške zloženske so se pogosto prevajale z levoprilastkovnimi zvezami, npr. *šolni fant* (das Schulkind), *kruhna gospoda* (die Brodherrschaft), *kruhni gospodar* (der Brodherr) 'gospodar', *peskaste njive* (der Sandacker) 'peščene njive', *nivni kos* (das Ackerstück) 'kos njive', *šolski denar* (das Schulgeld) 'šolnina'; bistveno redkeje z desnoprilastkovnimi zvezami: *reči za rejo* (das Nahrungsmittel) 'živilo'. Gl. poskus tipologije strokovnih ustreznic k nemškim zloženkam v: Andreja Legan Ravnika, Strokovno izrazje v Vodnikovem nemško-slovenskem rokopisnem slovarju in njegovih tiskanih virih, *Slavistična revija*, 59, 2011, št. 3, str. 295–299.

Navúk k osdravljenju te pluzhníze s'shelesnato solno kislostjo (1804)

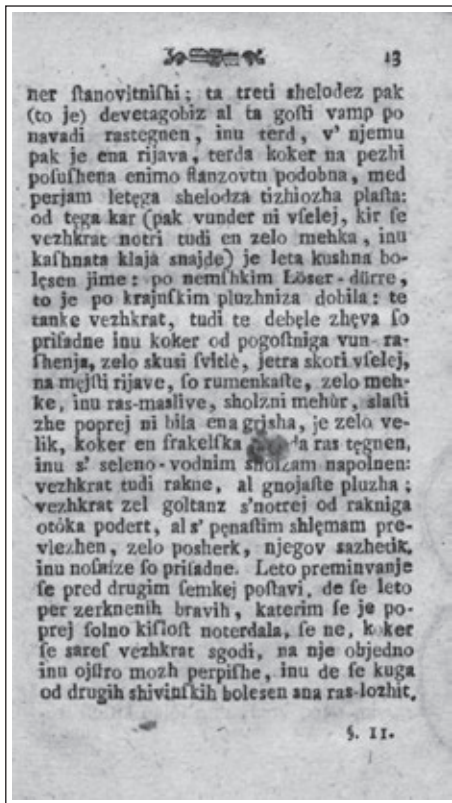
Terminologizacija splošnih leksemov

V prevodu strokovnega besedila s področja živinozdravništva *Navúk k' osdravljenju te pluzhníze s' shelesnato solno kislostjo*, ki ga je napisal Ignac Joseph Pessin, imamo priložnost analizirati zgodnje poskuse slovenjenja veterinarskega strokovnega izrazja. Za poimenovanje osnovnih pojmov je stekel postopek terminologizacije splošnih domačih leksemov, bodisi enobesednih ali večbesednih. Za predstavitev gradiva lahko veterinarske izraze razvrstimo v različne tematske skupine:

- vrsta živine: (kužna, breja) *živina*, (zmozna, visoku breja) *krava*, *vol*, *tele*, *bik*, *brav* 'živina, drobnica, prašič', *kojn*, *govedina* 'goveja živina';
- zgradba telesa (anatomija) živine: *glava*, *oči*, *nos*, *nosnice*, *goltanc*, *pluča*, *žile*, *požerk*, *jezik*, *dušk* 'sapnik', *serce*, *oserčje*, *želodic* («se deli na tretji želodic (to je) deveta gobic al ta gosti vamp, četerti želodic»), *herbet*, *jetra*, *drob*, *žolcni mehur*, *žolc*, *maternica*, *tanke čeva*, *debele čeva*, *ritnek*, *rep*;
- bolezni živine: *plučnica* («al živinska kuga na plučah»), *plučna slabost*, *prisadl/ prisadne čeva* 'gnojna', *rezhladenje* 'prehlad', *griza* in *driska* 'driska';
- potek bolezni, stopnje obolenosti: *bolezen se je počela*, *raste*, *se naleze*, *raznese*, *trpi* 'traja', *od bolezni zadet ali oskrunen* 'okužen', *raz-trosenje*, *nalezenje bolezni* (tudi: *nalesti se*, *nalesba*), *poboljšanje*, *ozdravljenje bolezni*, *perve znamenja*, *pervi pertiski* 'prvi znaki', *druga stopna*, *sredna stopna te bolezni*, *ner vikši inu ner nevarniši stopna*, *zadna inu ner nevarniši stopna*, *smertna stopna*, *ozdraviti*;
- bolezenski znaki so pogosto ubesedeni v levo- in desnoprilastkovnih zvezah ali z opisi: več vrst bolečin, npr. *znotrejna bolečina*, *prisadne bolečine*, *bolečina na herbti*, *na lakatnici*; *treplanje/vtreplanje serca inu žil* (do x krat v eni minuti), *vročina*, *mraz*, *slabost*, *oslabljenje*, *stresenje*, *potenje*, *težku požeranje*, *sopenje*, *povernenje* 'bruhanje', *težku/kašlivo dihanje*, *kašel*, *mazul*, *tur*, *rumeno gnojni tok*, (*rakni*) *otok* 'oteklina', *otekli goltanc*, *oči so vodene*, *mokre*, *vpadene*, *težki hod*, *močna ognusa jedsti* 'neješčost', *okrepljenje vratu* 'oteklina', *kervavo blato*, *vrat ima kerč*, *rakne/gnojaste pluča*;
- zdravilne učinkovine, predvsem zelišča:⁹ *kislost* 'kislina', *koreninice*, *kamilce*, *stolčene brinje*, *sok*, *zmes*, *sparjenje*, *pitje* 'napitek', *olje*, *vlijak* 'zdravilna učinkovina, ki se vlije';
- prehrana obolele živine: *klaja*, *piča*, *prebasati se* 'prenajesti se', *scerati* 'prebaviti';
- preventiva: *vsajenje (te kuge)*, t.j. »zdravem kravam gnoj od koz vsaditi«, *vsajenje inu vcepljenje*.¹⁰

9 V priročniku je predstavljena priprava zdravila, način, količina in čas doziranja, nasveti o kakovosti (lastnosti dobre kisline, ki ozdravlja kugo) in nakupu zdravila. Avtor oz. prevajalec Kumerdej potencialnega uporabnika («arcnuvavca, gospodarja inu pristavca» 'rejca'?) obvešča, kje na Dunaju oz. v Ljubljani se zdravilo lahko priskrbi in po kakšni ceni (Perdjavék!).

10 Izjemoma se pojavi star germanizem *pelcanje*.

Odlomek iz veterinarskega priročnika o bolezenskih znakih živinske kuge (dostopno na: URN:NBN:SI:DOC-3MCPBGAK from <http://www.dlib.si>).

Sprejemanje besed iz ali prek nemščine

Prevzetih besed iz nemščine ali latinščine, sprejetih z nemškim posredovanjem s področja medicine, je bistveno manj. Rabijo se za poimenovanje pojmov iz ožje strokovnih tematskih skupin, ki v vsakdanjem sporazumevanju niso bili navzoči:

- veterinarska bolnišnica: *špitallšpitav*;¹¹
- veterinar: *arcnuvavec*;¹²
- zdravila oz. njihove sestavine: živinska *arcnijal arcnuvanje*, *klistiral klistir*, *kafra*, *opium*, *lecian* 'encijan' (»al pelinski prah«), *eibiš* 'slez';
- merske in prostorninske enote za merjenje zdravilnih učinkovin: *lot*, *funt*, *firkell*, *firtel*, *kvintelc*.

11 Izpričan je tudi slovenski prevod *živin-ozdravlíše*.

12 Raba germanizma prevladuje, na naslovnici je zapisana slovenska tvorjenka *ozdravlívec*, znotraj besedila se redko pojavi izraz latinskega izvora *medikus*.

V besedilu so se obdržali nekateri stari germanizmi, znani iz vsakdanjega sporazumevanja, npr. *cerkanje* 'umrljivost', *futer/futrenje*, *scerati* 'prebaviti' (tudi: *sceranje*, »lohku *precerana* piča«), *štala*, *uržahi* (za bolezen), *žmah*, *žnabli*.

Kalkiranje po nemščini

Dobesedni prevodi (kalki) so v obravnavanem strokovnem besedilu sorazmerno redki. Največkrat so spet izpričani pri glagolskih samostalnkih (zloženkah) in glagolih, npr. za poimenovanje:

- kmetijske dejavnosti: *živine-deržanje* (die Viehhaltung, die Tierhaltung) 'živinoreja';
- bolezenskih znakov in poteka bolezni: *žile-treplanje*, *žile-pušanje/žile pušanje*, *vun-spušanje*, *glavo-tresenje*, *bolezen je vun vdarila/vun-vdarila* 'izbruhnila', *bolezen gori jemle* 'se umirja', *prežvekanje vun-ostane* 'izostane'.

Kalkirani leksemi se večkrat pojavljajo v sopomenskih zvezah in nizih, kar pomeni, da je Kumerdej še kolebal pri izbiri primerne prevoda. Tudi zaradi težnje po nedvoumnosti sporočanja strokovne vsebine je npr. zapisal: »*vun-spušanje* al *mehurji*«, »bolezen je *vun-vdarila* ali *se počela*«, »bolezen *raste* inu *gori jemle*«.

Sklep

Iz rezultatov jezikoslovne analize lahko povzamemo, da se v prevodu berila med splošnim izrazjem ohranjajo praviloma starejši germanizmi, ki so se v stoletjih rabe ukoreninili v slovenski jezikovni sistem in se v dvojezičnem okolju Kranjske niso občutili kot tujejezični. Kumerdej je v slovensko besedilo redko (nekritično) sprejemal novejša besede iz nemščine. To je posebej vidno pri tvorbi tedaj aktualne terminološke leksike. Zgodnji poskusi slovenjenja veterinarskega izrazja namreč kažejo na Kumerdejevo zavestno skrb za izvirno slovensko (oz. podedovano slovansko) poimenovanje osnovnih strokovnih pojmov, kjer je bilo to le mogoče (gl. postopek terminologizacije splošne leksike). Kumerdej je nemške strokovne izraze prevzemal ali jih dobesedno prevajal (kalkiral) le tedaj, ko ni našel ekvivalentnih slovenskih besed ali se mu že znane niso zdele primerne za poimenovanje strokovnih pojmov. Termin nemškega ali latinskega izvora je sprejel tudi, ko izogibanje tuji besedi ni bilo smiselno, npr. pri poimenovanju merskih in prostorninskih enot, ki so bile mednarodno standardizirane. Zaradi zgoraj predstavljenih jezikoslovnih dokazov ne moremo pritrditi posplošeni sodbi jezikoslovcem o pretiranem vplivu nemščine na Kumerdejev jezik. Pri širjenju rabe slovenskega jezika na nova tematska in strokovna področja je Blaž Kumerdej v svojem času uspešno premagoval vpliv funkcijskozvrstno bolj razvitega nemškega jezika.

Povzetek

Razsvetljenec, pedagog, jezikoslovec in filozof Blaž Kumerdej (1738–1805) je ostajal na obrobju raziskovalnega zanimanja, čeprav je uresničeval pomembne narodnopreradne načrte. V našem prispevku želimo preveriti oz. prevrednotiti posplošeno sodbo jezikoslovcev o pretiranem vplivu nemščine na Kumerdejev jezik. Za jezikoslovno analizo smo izbrali prevoda dveh nemških del, kjer lahko pričakujemo največ germanizmov: uradni prevod berila za trivialne šole *Vadenje sa brati v' usse sorte pissanji sa sholarje teh deshelskeh shol v' zesarskih krajlevih deshelah* (izdaja iz leta 1800) in prevod poljudnega strokovnega priročnika Ignaca Josepha Pessina *Navúk k' osdravlenju te pluzhníze s' shelesnato solno kislostjo* (1804). Pri prvem besedilu smo ugotovili, da niso bili vsi germanizmi v slovenskem prevodu neposredno spodbujeni z nemško predlogo, npr. večpomenski leksem *le* v tretjem pomenu: 1. *ratati* (eintreffen) 'uresničiti se', 2. *ratati* 'nastati' (entstehen), 3. *ratati* 'uspeti' (geraten). Več je kalkiranih prevodov ločljivo sestavljenih glagolov, ki jih lahko razvrstimo v dva tipa: 1. Pri dobesednem prevodu se izkaže, da je po izvorno slovenskih jezikovnih zakonih prislov odveč, npr. *naprej pokazati* (vorzeigen) 'pokazati'. 2. Kalkirani prevod s pomočjo prislova je potrebno nadomestiti s sistemsko slovenskim predponskim obrazilom, npr. *gori peljati* (daraufführen) 'pripeljati', *proč vzeti* (wegnehmen) 'odvzeti'. Pri drugem besedilu smo evidentirali zgodnje poskuse slovenjenja veterinarskega strokovnega izrazja. Za poimenovanje osnovnih pojmov v veterinarski stroki je stekel postopek terminologizacije domačih (splošnih) leksemov - enobesednih ali večbesednih. Veterinarske strokovne izraze smo razvrstili v različne tematske skupine. Prevzetih besed iz nemščine ali latinščine, sprejetih z nemškim posredovanjem, je bistveno manj kot domačih. Rabijo se predvsem za poimenovanje pojmov iz ožje strokovnih tematskih skupin, npr. *klistiral klistir, kafra, opium, lot, funt, firzellfirtel*. Dobesedni prevodi (kalki) so sorazmerno redki. Največkrat so potrjeni pri glagolskih samostalnikih (zloženkah) in glagolih, npr. *živine-deržanje* (die Viehhaltung, die Tierhaltung) 'živinoreja', »bolezen je *vun-vdarila* ali se počela«.

Viri in literatura

Viri:

- Lenčec, Jernej, Kumerdej, Blaž: *Vadenje sa brati v'usse sorte pissanji sa sholarje teh de-shelskeh shol v' zesarskih krajlevih deshelah*. Ljubljana, 1800. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-XGYVZWFT> (pridobljeno: 30. oktober 2014)
- Pessin, Ignaz Joseph, Kumerdej, Blaž: *Navúk k' osdravlenju te pluzhníze s' shelesnato solno kislostjo*. Ljubljana, 1804. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-3MCPBGAK> (pridobljeno: 2. november 2014)

Literatura:

- Bojc, Etbin: Začetni razvoj osnovnega šolstva na Slovenskem : ob 200-letnici terezijanskih šol, *Kronika : časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 22, 1974, št. 3, str. 179–189.
- Legan Ravnikar, Andreja: Glagolski kalki med Vodnikovim rokopisnim slovarjem in njegovimi neverskimi tiskanimi besedili. *Globinska moč besede : red. prof. dr. Martini Orožen ob 80-letnici* (ur. Marko Jesenšek), Maribor 2011, str. 184–196.
- Legan Ravnikar, Andreja: Strokovno izrazje v Vodnikovem nemško-slovenskem rokopisnem slovarju in njegovih tiskanih virih, *Slavistična revija*, 59, 2011, št. 3, str. 293–305.
- Logar, Janez: Kumerdej, Blaž (1738–1805). *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi309876/#slovenski-biografski-leksikon> (pridobljeno: 22. oktober 2014)
- Malnarič, Maja: *Vpliv nemščine (kalki, prevzete besede) na Kumerdejev prevod berila Vadenje sa brati [...] iz leta 1796 Der Einfluss des Deutschen (Lehnprägungen und Lehnwörter) auf Kumerdejs Vadenje sa brati [...] aus dem Jahre 1796*, Filozofska fakulteta: skupno diplomsko delo, Ljubljana 2010.
- Merše, Majda: Glagolski kalki v zgodovini slovenskega knjižnega jezika (prevzemanje, raba in primerjava s stanjem v slovanskih jezikih), *Slavistična revija*, 51, 2003, posebna številka, str. 81–103.
- Orel, Irena: Normativnost osrednjega slovenskega knjižnega jezika od 16. do 19. stoletja, *Slavistična revija*, 58, 2010, str. 29–43.
- Orel, Irena: Slovanstvo v zgodovini slovenskega jezika, *46. seminar SJLK : Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* (ur. Vera Smole), Ljubljana 2010, str. 27–38.

Zusammenfassung

Blaž Kumerdej als Sprachwissenschaftler und Übersetzer

Andreja Legan Ravnikar

*Der Aufklärer, Pädagoge, Sprachwissenschaftler und Philosoph Blaž Kumerdej (1738 – 1805) blieb stets am Rande des Forschungsinteresses, obwohl er bedeutende Volkserneuerungspläne verwirklichte. Im vorliegenden Beitrag haben wir die Absicht, das Pauschalurteil der Sprachwissenschaftler über den übertriebenen Einfluss der deutschen Sprache auf die Sprache von Kumerdej zu überprüfen bzw. erneut zu bewerten. Für die wissenschaftliche Sprachanalyse wählten wir die Übersetzungen von zwei deutschen Werken, in denen die meisten Germanismen zu erwarten sind: die offizielle Übersetzung des Lesebuches für Trivialschulen *Vadenje sa brati v' usse sorte pissanji sa sholarje teh deshelskeh shol v' zesarskih krajlevih deshelah* (1800) und die Übersetzung des populären fachlichen Handbuches von Ignac Joseph Pessin *Navúk k' osdravlenju te pluzhnize s' shelesnato solno kislostjo* (1804). Mithilfe des ersten Textes wurde festgestellt, dass nicht alle Germanismen in der slowenischen Übersetzung unmittelbar durch die deutsche Vorlage angeregt wurden, z. B. das mehrdeutige Lexem nur in der dritten Bedeutung: 1. *ratati 'uresničiti se'* (eintreffen), 2. *ratati 'nastati'* (entstehen), 3. *ratati 'uspeti'* (geraten). Es gibt mehr kalkierte Übersetzungen von trennbaren Verben, die wir in zwei Typen einordnen können: 1. Bei der wortwörtlichen Übersetzung stellt es sich heraus, dass nach original slowenischen Sprachgesetzen das Adverb überflüssig ist, z.B. *naprej pokazati* (vorzeigen) '*pokazati*'. 2. Es ist notwendig, die kalkierte Übersetzung mithilfe des Adverbs mit dem systematisch slowenischen Flexionssuffix, z.B. *gori peljati* (daraufführen) '*pripeljati*', *roč vzeti* (wegnehmen) '*odvzeti*' zu ersetzen. Mithilfe des zweiten Textes evidenzieren wir frühe Versuche der Slowenisierung der veterinärmedizinischen Terminologie. Für die Benennung der Grundbegriffe im veterinärmedizinischen Fachgebiet begann man das Verfahren – der einwörtigen oder mehrwörtigen – Terminologisierung der geläufigen (allgemeinen) Lexeme. Die veterinärmedizinischen Fachausdrücke wurden in unterschiedliche Themengruppen eingeordnet. Die Anzahl der Lehnwörter aus der deutschen oder lateinischen Sprache, die durch die deutsche Vermittlung aufgenommen wurden, ist wesentlich geringer als die der heimischen Wörter. Sie werden vor allem für die Benennung der Begriffe aus begrenzten fachlichen Themengruppen verwendet, z.B. *klistira/klistir*, *kafra*, *opium*, *lot*, *funt*, *firnel/firtel*. Wortwörtliche Übersetzungen (Kalkierungen) sind verhältnismäßig selten. Am meisten kommen sie bei den Substantiv-Verbverbindungen (Zusammensetzungen) vor und bei den Verben *živine-deržanje* (die Viehhaltung, die Tierhaltung) '*živinoreja*', *bolezen je vun-vdarila ali se počela 'izbruhniti'* (ausbrechen).*